

HOŞGÖRÜDEN YOL AYRIMINA ERMENİLER

- CİLT 4 -

§

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ-NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
II. ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR
SEMPOZYUMU [EUSAS-II]
22-24 Mayıs 2008

YAYINA HAZIRLAYANLAR
Prof. Dr. M. Metin HÜLAGÜ
Doç. Dr. Şakir BATMAZ
Yrd. Doç. Dr. Gülbadi ALAN

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ YAYINI-163

KİTAP ADI

HOŞGÖRÜDEN YOL AYRIMINA ERMENİLER Cilt-4

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. M. Metin HÜLAGÜ

Doç. Dr. Şakir BATMAZ

Yrd. Doç. Dr. Gülbadi ALAN

ISBN

Takım no : 978-9944-0664-1-9

Kitap no : 978-9944-0664-5-1

İLK BASIM

Ocak 2009

KAPAK TASARIMI

Deniz Doğan

MİZANPAJ VE BASKI ÖNCESİ HAZIRLIK

Bilge Grafik (352) 232 29 05

BASKI

Kardeşler Ofset (352) 331 61 00

**ERMENİ TEDHİŞ CEMİYETLERİNİN OLUŞUMUNDA
DİNÎ-MİLLÎ UNSURLAR VE DIŞ BAĞLANTILAR
(İFADE TUTANAKLARINA GÖRE)**

Yrd. Doç. Dr. Yunus ÖZGER

Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Yozgat-TÜRKİYE
Tlf.: 0 354 242 10 21/ 139, e-posta: yunusozger@yahoo.com

ÖZET

Bu çalışmada ifade tutanaklarına dayanılarak, Ermeni tedhiş cemiyetlerinin oluşumu incelenecektir. Cemiyetler, Ermeni olaylarının başlamasında en önemli aktör olmuşlar, üye sayılarını artırmak için farklı stratejiler uygulamışlardır. Özellikle, Ermeni halkın milliyet duygularından yararlanma yolunu seçmişlerdir. İfade tutanakları arasında bulunan bir evrakın *Ermeni Millet Birliği Beyannamesi* adını taşıması, bu bağlamda kayda değerdir.

Fedailer hedefledikleri bağımsız Ermenistan fikri -kendi ifadeleriyle memleketlerin Ermenistan olması- için adeta bir zorunlu bağış kampanyası başlatmışlardır. Kampanyaya katılımı artırmak için *vatan, millet ve din* kavramlarını kullanmışlardır. Beyannamenin başında niçin para istenildiğini, *millet sevgilisi için, bizim vatan için ve Ermenilerin döktüğü kan için* cümleleriyle izah etmişlerdir. Bundan başka yardım eden Ermenilerin bu yardımlarının asıl karşılığını Allah'tan yardım olarak alacakları da vurgulanarak olaya dini bir boyut kazandırılmıştır.

Beyannamelerde, *vatanımı seven kardeşler, millet için, din için* ifadeleri sıklıkla kullanılmıştır. Bunların yanı sıra, cemiyetlerin oluşumunda dış bağlantılar olduğu da görülmektedir. Özellikle Amerika'daki Ermeni ileri gelenlerinin, bir mektup zarfı içinde İstanbul'a sürekli gazeteler gönderdiği ve teşkilatlanma çalışmalarını yönlendirdiği görülmektedir. Cemiyet üyelerinin, kutsal kitap İncil üzerine yemin etmeleri de yine bu bağlamda önemli bir unsurdur.

GİRİŞ

Ermeni Meselesi denilince genellikle Birinci Dünya Savaşı ve bu dönemde gerçekleşen *Tehcir* olayı akla gelir. Hâlbuki Anadolu'da Ermeni olaylarının en yoğun yaşandığı ilk dönem XIX. yüzyılın son çeyreğidir. Bu dönemde ortaya çıkan hadiseler bilinmeden, Birinci Dünya Savaşı sonrası gelişmelerin anlaşılması son derece güç olur¹. Bu tarihlerde İstanbul'da ve Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde Ermeni ayaklanmaları çıkmadan önce bir takım tedhiş cemiyetlerinin kurulduğu ve çeşitli faaliyetler sergiledikleri bilinmektedir.

Osmanlı tarihi açısından önemli dönemeçlerden biri 1815 tarihli Viyana Kongresi'dir. Napolyon Bonapart'ın alt-üst ettiği Avrupa haritasını düzene koymak için toplanılan Viyana Kongresi'nde Rus delegeleri, resmî görüşmelerin dışında kongre üyelerinin dikkatini Osmanlı ülkesinde yaşayan Hıristiyan halkın üzerine çekmeye çalışmış ve ilk defa olarak bu durum için *Şark Meselesi* terimini kullanmıştır. *Şark Meselesi* bu dönemde Rus siyasetinin bel kemiğini oluşturmuştur.

1 Yunus Özger, *1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları*, İstanbul 2007, s.5.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ermenilerle ilgili yapılması istenen düzenlemeler hep *Şark Meselesi* yani *Doğu Sorunu* kapsamında ele alınmıştır². Bu tarihten itibaren İngiltere'nin de politikasını Osmanlı aleyhine çevirmesi meseleyi daha da büyütüştür.

Ermeni olaylarının ortaya çıkmasında örgütlenme faaliyetleri son derece önem arz etmektedir. 1887 yılında Cenevre'de Rusya Ermenilerinden 7 öğrenci tarafından Hınçak Partisi³ ve 1890 yılında da *Taşnak* adlı ihtilalci Ermeni örgütünün kurulmuş olması örgütlenme çabalarının önemli bir adımıdır⁴. Hınçak Partisi'nin merkezi daha sonra Londra'ya taşınmış ve olgunlaşma süreci tamamlanınca İstanbul başta olmak üzere, imparatorluğun çeşitli şehirlerinde şubeler açmışlardır⁵.

İhtilal komiteleri seslerini dünyaya duyurmak için çeşitli eylemler yapmışlardır. Hınçak komitesi, 23 Temmuz 1890'da İstanbul Kumkapı'daki Ermeni Patrikhanesi ve kilisesini basmıştır. Burada istedikleri başarıyı gösteremeyince, bu defa taleplerini ortaya koyan bir dilekçeyi hükümete sunmak amacıyla, *Babiâli yürüyüşünü* düzenlemişlerdir. Bununla da yetinmeyen Ermeni örgütleri, 26 Ağustos 1896'da Galata'da Osmanlı Bankası'nı basmışlardır⁶.

Ermeni komiteciler bir yandan devletin merkezinde bu tür eylemler gerçekleştirirken, diğer taraftan da Anadolu'nun pek çok yerinde ayaklanma çıkarmaya başlamışlardır. Birçoğu İstanbul merkezli örgütlerce organize edilen bu olaylar, 1895 yılında bir zincirin halkası gibi Zeytun'dan (Süleymanlı), Divriği, Trabzon, Elazığ, Eğin, Kayseri, Develi,

2 Berlin Antlaşması'nda Ermeniler lehine yer alan madde 61. maddedir ve içeriği özetle şöyledir: *Babiâli Ermenilerin oturdukları vilayetlerin yerel şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat düzenlemeleri yapmayı ve Kürtlerle Çerkezlerle karşı 'Ermenilerin' emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder....* Bkz. Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, İstanbul 2005, s.19; Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmed Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993, s.37; Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1985, s.112.

3 Recep Karacakaya, *A Chronology of The Armenian Problem With A Bibliography (1878-1923)*, Ankara 2002, s.7.

4 Partinin asıl adı *Daşnaksutyun* olup, Ermenice'de *federasyon* anlamına gelmektedir. Kelime Türkçe'ye *Taşnak* olarak geçmiştir. Bkz. Gürün, *Ermeni Dosyası...*, s.132.

5 Hüseyin Çakıllıkoyak, *Diaspora'da Ermeni Kimliği Paris ve Halep Örneği*, İstanbul 2005, s.87-89.

6 Vahdettin Engin, *II. Abdulhamid ve Dış Politika*, İstanbul 2005, s.44-48; Gürün, *Ermeni Dosyası...*, s.142.

İzmit, Akhisar, Erzincan, Gümüşhane, Bitlis, Bayburt, Maraş, Urfa, Erzurum, Diyarbakır, Siverek, Malatya, Harput, Arapkir, Sivas, Merzifon, Antep, Muş, Kayseri, Yozgat'a kadar Anadolu'yu tedirgin eder hale gelmiştir⁷.

1. TEDHİŞ CEMİYETLERİNİN OLUŞUMUNDA DİNİ VE MİLLÎ UNSURLAR

Araştırmamızın ana konusunu oluşturan, Ermeni tedhiş cemiyetlerinin oluşumunda dinî ve millî unsurlar ve dış bağlantılar hususunun ortaya konulmasında, Anadolu'daki 1895 olaylarından biri olan, Bayburt Ermeni isyanları örneklem olarak seçildi. Meselenin izahında, ayaklanma sonucu mahkemece yargılanan Ermeni fedailerinin, ifade tutanakları esas alındı.

İfade tutanakları detaylı incelendiğinde, 1895 olaylarının sıradan bir vaka olmayıp oldukça organize bir isyan halkası niteliği taşıdığı açıkça görülecektir. İsyancılara hazırlık safhasında Ermeni ileri gelenleri, Osmanlı belgelerinde *Fesat Cemiyeti* olarak nitelendirilen gizli örgütler kurmuşlardır. Cemiyet büyüklerinin verdiği emirler doğrultusunda, adına *fedai* denilen kişiler tarafından bir takım eylemler yapılmıştır. Fedailer, eylemlerinde yine tedhiş cemiyetleri tarafından daha önce belirlenmiş bazı stratejiler uygulamışlardır. Aşağıda detaylı olarak irdelenecek olan bu stratejilerin, günümüzde Türkiye'nin karşılaştığı en ciddi problem olan bölücü terör örgütü PKK'nın bir takım eylem stratejileri ile benzerlik göstermesi son derece büyük önem taşımaktadır.

Fesat ya da tedhiş cemiyetinin, organize safhasında ve eylem aşamasında uyguladığı en dikkat çekici stratejilerden biri fedai yazma yöntemleridir. Cemiyet, ihtiyacı olan elemanları;

a. Para ve iş vaadi ile fedai kazanma,

b. Dinî ve millî duyguların sömürsü yoluyla fedai kazanma,

c. Silahlı tehdit yoluyla fedai kazanma başlıkları altında incelenebilecek üç yolla elde etmeye çalışmıştır.

Yöntemlerin izahına geçmeden önce, ifadeleri temel alınan fedailerin portreleri hakkında kısa bir bilgi vermek faydalı olacaktır. Tutanakların-

7 Şimşir, *Ermeni Meselesi...*, s.83; Ahmet Halaçoğlu, *1895 Trabzon Olayları*, İstanbul 2005, s.45.

dan anlaşıldığı kadarıyla, Bayburt olaylarıyla bağlantılı olarak istintak⁸ dairesinde 33 fedai sorgulanmıştır. Bunlarda göze çarpan özellikler şöyle tespit edilmiştir:

1. Yaşları 20 ile 56 arasında değişen tutukluların yaş ortalaması 33 olup, 21 kişi 33 yaşın altında, diğerleri bunun üstündedir.

2. Fedailerden 17 kişi evli, diğerleri bekârdır.

3. Meslekleri çeşitlilik arz etmektedir. Papazlık gibi dinî, nahiye müdürlüğü ve muhtarlık gibi idarî görevlerde bulunanlar olduğu gibi; çiftçilik, katırcılık, bezzazlık, kunduracılık ve kalaycılıkla geçimlerini temin edenler de mevcuttur.

4. Fedailerin göze çarpan en önemli özelliklerinden birisi de okur-yazarlık oranlarıdır. Başta Pülürek nahiyesi müdürü olmak üzere, 20 kişinin okur-yazarlığı yoktur. Reisleri Haçator Efendi ve üst yönetimde bulunanlar, Ermenice okuyup yazma bilmektedirler.

Belirtilen bu sosyal ve kültürel yapı ve ekonomik durum, onların fedai yazılmasında veya fedai olarak tercih edilmesinde son derece etkili olmuştur.

Geçmişte ve günümüzde faaliyet gösteren ayrılıkçı örgütlerin elaman seçimi ile 1895 Bayburt olaylarına katılan kişilerin seçimleri, birbirlerine çok benzemektedir. Burada dikkati çeken iki önemli husus vardır. Bunlardan biri, fedailerin büyük bir kısmının henüz gençlik çağında olmaları; diğeri de her ne kadar belirli bir meslekleri varmış gibi gözükse de, bu kişilerin ekonomik sıkıntılarının bulunmasıdır. Yılın belirli dönemlerinde Bayburt'tan, İstanbul'a gidip inşaatlarda çalışarak, kazandıkları paralarla geçimlerini temin ediyor olmaları bunun en önemli göstergesidir. Fedailerin diğer bir özelliği de eğitim durumlarıdır. Olaya katılanların çoğunun okur-yazarlığının olmaması gerçekten dikkat çekicidir. Görüldüğü üzere, fesat cemiyeti önderleri, hem ekonomik durumu zayıf, hem eğitimsiz ve hem de genç insanları hedef seçmişlerdir⁹.

Sorgulama esnasında mahkeme reisi ve sanıklardan Manuşaryan Karabet arasında şöyle bir konuşma geçmiştir:

8 *İstintak: Sorgulama*

9 Özger, *1895 Bayburt Ermeni...*, s.50.

- Reis :Fedâî ne demektir?
- Manuşaryan Karabet :Fesatçı demektir. Ermenicesi de millet birliği yani arkadaşlığı demektir.
- Reis :Mademki sen fedaî değilsin fedaîlerin fesatçı ve Ermenice Millet birliği odlüğünü ne biliyorsun?
- Manuşaryan Karabet :Bu taraflardan gelip geçen Van tarafında Ermenilerinin bazıları için derler idiler ki bunlar fedaî yani fesatçı idiler bu fedaîler de yekdiğerıyla gürültü ederler vukuat yaparlar derler idiler katırcılardan işitiyordum¹⁰.

Böylece fedainin *fesatçı* anlamına geldiği, isyana bizzat karışanlar tarafından da itiraf edilmiş olmaktadır.

a.PARA VE İŞ VAADİYLE ELAMAN KAZANMA YOLU

Tedhiş cemiyetinin yönetim kadrosu, Bayburt'ta ikamet eden, ancak yılın belirli dönemlerinde iş bulup çalışmak için İstanbul'a gelen ve *gurbetçi* olarak tanımlanan Ermenileri, kendileri için potansiyel fedaî adayları görmekteydiler. Bütün faaliyetleri de bunlar üzerine yoğunlaştırıyorlardı.

İstanbul'un Beşiktaş semtinde karargâh kuran cemiyet üyeleri, akşamları kahvehanelerde oturuyor ve köylerden buraya çalışmak için gelenleri burada örgütüyorlardı¹¹. Reislerden Kunduracı Kısa Kırkor adlı Ermeni, gurbete gitmek üzere olan Bağdasar Ohannes'e yaptığı teklifte bu durumu ortaya koymaktadır. Ohannes, ifadesinde:

...kunduracı Mihran ibtidâ Varzahan'a¹² geldi. Dedi ki memleketleri Ermenistan için fedâîler yazılıyor Ermeniler tarafından gel seni de fedâî yazdıralım. Gurbete gidip az miktar para kazanmaktan ise Bayburd'da yüz lira kadar aylık alır harç eyleriz. Ben de dedim fedâî

10 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. 26 Teşrinisani 1311 / 8 Aralık 1895 tarihli ifade tutanağı, s.100.

11 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Balahorlu İstegan'ın ifadesi, s.39.

12 *Varzahan*, Bayburt'un Uğrak köyünün eski adı.

nedir? Ben bilmem böyle şey işitmedim. Dedi ki senin üzerine ne lâzım yazıl...¹³.

Şeklinde meseleyi, mahkeme reisine aktarmış ve maaş vaadiyle kendisini kandırmaya çalıştıklarını itiraf etmiştir.

Bundan başka zanlılardan *Simon* da kendilerine aylık verileceğinin söylendiğini, ifadesinde dile getirmiştir. Mahkeme reisinin sualine, *Simon* verdiği cevapta hem nasıl ve niçin fedai yazıldığını, hem de bu aylık meselesini itiraf etmiştir:

...Ben bundan yedi sene oluyor babam Nihabet ile beraberce Dersaâdet'e ticaret için gittik. Orada tavuk pazarında ve bez hanında pederimle eğleştik divarcılık ediyorduk. Bizim köyün ahalisinden İstapan oğlu Arvet de bundan iki sene akdem İstanbul'a gelmiş Beşiktaş'ta Hüseyin Paşa'nın kahvesinde ikamet idiyor idi... Yedi mâh mukaddem Arvet'in kendisi Ermeni askerine onbaşı yazılmış o günlerde bana dedi ki, böyle böyle Ermeni askeri yazılıyor, ben de yazıldım gel seni de nefer yazdırayım. Üç kilisede Katolikos'un nezdine gideceğiz, orada talim edeceğiz. Lüzumunda askerlikte bulunacağız dedi, fakat aylık bir şey beyan eylemedi. Aylık da Katolikos'un yanında verilecektir. Arvet beni de nefer kaydettirdi¹⁴.

Aslında *Simon*'un bu ifadesi, fedailer hakkında birçok gizli noktayı da açığa çıkarıyordu. Özellikle cemiyetin kilise bağlantısı, Amerika'daki Ermeni büyükleri ile gönderilen gazete yoluyla temas ve Ermeni Katolikosu'nun kendilerine maaş vaadi bunlardan yalnız birkaçıydı.

B. DİNÎ VE MİLLÎ DUYGULAR SÖMÜRÜSÜ YOLUYLA FEDAİ TOPLAMA GİRİŞİMİ

Din ve milliyet duyguları, öteden beri en çok istismar edilen iki alandır. Tedhiş cemiyeti, fedai toplarken hem dinî, hem de millî duyguları kullanma yoluna gitmiştir. Olaylar sonrası yapılan tahkikat esnasında, Kısanta (Demirözü ilçe merkezi) köyünde Ağbıyıkoglu Ağba isimli şahsın evinde bulunan bir belge, bu hususta son derece önemli bilgiler içeriyordu. Ermenice olarak yazılmış olan ve Osmanlıca tercümesi kaza

13 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Bağdasar Ohannes'in ifadesi, s.46-47.

14 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. *Simon*'un ifadesi, s.4.

idarecilerine gönderilen, *Ermeni Millet Birliği* adını taşıyan bildiri, dinî ve millî duyguların nasıl istismar edildiğini gözler önüne sermektedir¹⁵.

Ermeni Millet Birliği Bildirisi

Vatanını seven kardaşlar! Millet sevgilisi için ve bizim vatan için sair biraderlerimiz döktüğü kan için sizlerden beş lira matlup ederim. Ümidimiz var ki bu işe girmek ve sair karındaşlarımıza örnek olmak için ve birde millet-i memleketinizin borcunu eda etmek için sizden matlup olunan naçiz meblağ eda etmek ve bunun mukabilinde alacaksınız bir ilm-u haber lakin Allah'tan inayet alacaksınız nasıl ki bundan birkaç gün mukaddem sizler ta'lan? olunmuştur. Şimdi sizlere ihtar ederim ki umum Ermeni lazımdır ki kendi borcunu eda eylesin.

Ermeni Milleti Birliği 7 Ağustos 1895

Metinden de açıkça anlaşılacağı üzere, fedailer hedefledikleri bağımsız Ermenistan fikri -kendi ifadeleriyle memleketlerin Ermenistan olması- için adeta bir zorunlu bağış kampanyası başlatmışlardır. Kampanyaya katılımı artırmak için *vatan*, *millet* ve *din* kavramlarını kullanmışlardır. Metnin başında niçin para istenildiğini, *millet sevgilisi için*, *bizim vatan için ve Ermenilerin döktüğü kan için* cümleleriyle izah etmişlerdir. Bundan başka yardım eden Ermenilerin bu yardımlarının asıl karşılığını Allah'tan inayet olarak alacakları da vurgulanarak, olaya dinî bir boyut kazandırılmıştır¹⁶.

Bu bildirinin yanı sıra, Ermenilerin *iane tezkeresi* olarak adlandırdıkları ve Ermeni halkını yardım vermeye çağırdıkları, aynı tarihli bir tezkere daha bulunmuştur. Son iki satırı net bir şekilde okunamayacak durumda olan tezkere metninin Osmanlıca tercümesi şu şekilde idi:

İane Tezkeresi

Vatanperver Ermeni Birader!

Ermeni milletin ve bizim mukaddes vatanın halâsı namında diğer karındaşlarımızın şecaatleri ve döktüğü kan mükabilinde vatan-

15 Beynamedeki cümle bozuklukları *Osmanlıca* metinde geçtiği şekliyledir.

16 Bildiri metninin Osmanlıcası için bkz. BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28, s.2. 23 Teşrinisani 1311 / 5 Aralık 1895 tarihli Yusuf Fennî Efendi'nin Bayburt kaymakamlığına tahrirati.

perverliğiniz için adleten ve merhameten beş lira-yı Osmanî tahsis olunmuştur. İşbu teşebbüsât-ı mukaddeseye hissedar ve diğer bira-derlerine emsal olmak ve mamafih milletime olan vazifenizi ikmal etmek için sizden matlubumuz olan şu mezbûr-u miktar meblağı bize gönderebileceğinize asla şüphe etmeyiz. Meblağ-ı mezbûrun teslimine emin olmak için mühürlü bir ilm-u haber alacaksınız ve karîben Hak Taala tarafından daha büyük mükâfatlara nail olacaksınız...

7 Eylül 1895 Ermeni İhtilâl Memuriyetinin Kısanta Şubesi¹⁷

Bir öncekinde olduğu gibi, bu tezkerede de hemen hemen aynı temalar üzerinde durulmuştur. Halktan istenilen paranın, Ermeni fedailerinin döktüğü kanların mukabilinde olduğu ve bu işin vatanperverliğin gereği olarak düşünüldüğü ifade edilmektedir. Cemiyet yardım istenildiğinde akla herhangi bir şüphe gelmesini önlemek için de çare düşünülmüş ve görevlilere yardım toplamaya yetkili olduklarına dair ilmühaber vermiştir. Yine bu tezkerede de yapılacak yardımların asıl karşılığının, *Allah katında olacağı* gibi temeli İslam kültür ve medeniyet anlayışı ile örtüşen bir inancı ortaya koymuşlardır.

Fedai olabilmenin en önemli şartlarından birinin, *Mukaddes Kitap (İncil)* üzerine yemin etmek olması, cemiyetin dinî yönünü ortaya koyan diğer bir delildir. Nitekim İstanbul'da cemiyete eleman kazandıran *Arvet* isimli fedai reisi, bu hususa çok dikkat etmekte ve yemin edilen mekânların gizliliğine çok özen göstermekteydi. Sanıklardan Vartavanoğlu Sirop, *Arvet'in İstanbul'un Galata semtindeki Ermeni büyüklerinin yanına gidip geldiğini* belirttikten sonra, yazdığı fedailerin bir kısmını Beşiktaş'ta tenha bir yere götürerek *el birliği ile çalışalım, geri dönmeyelim ve bu Ermeni sırrını kimseye söylemeyelim* diye kitaba (İncil) el basarak yemin ettirdiğini itiraf etmektedir¹⁸.

Kunduracı Kısa Kırkor adlı bir başka fedai de, reisler Haçator Efendi'nin kendisini fedai olarak kaydettiğini ve mağazasına çağırıp bir kitap getirterek yemin ettirdiğini itiraf etmektedir. Kırkor, Haçator'un

17 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28.

18 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Vartavanoğlu Sirop'un ifadesi, s.13.

kimseye bir şey söylemeyesiniz diye de sıkı tembihte bulunduğunu ifade-sinde dile getirmektedir¹⁹.

Gizliliğe son derece önem verilen teşkilatta yemin esnasında fedai-lere: *Ermeni askeri yazıldığınızı kimseye demeyesiniz, her Hıristiyan'a bile sır vermeyesiniz*; önemli konularda...*bizim malumatımız yok, reisimiz Arvet bunu bilir...* şeklinde cevap vermeleri için sıkı tembihlerde bulunulmuştur²⁰. Arakiloğlu Manuk ise ifadesinde, Arvet'in kendilerine: *bize beylik verilecek, Ermeni Beyliği için asker yazılın* diyerek fedai kaydettiğini söylemiştir²¹.

c.SİLAHLA TEHDİT YOLUYLA FEDAİ YAZMA YÖNTEMİ

Komite önderleri, cemiyete yeni üye seçerken, öncelikle şahısları dinî ve millî duygular yoluyla ikna etmeye çalışıyorlardı. Bütün çabalara rağmen ikna olmayanları veya fedai yazılmak istemeyenleri, bu defa silahla tehdit ediyorlardı. Sanıklardan Bağdasar Ohannes, reisleri Mihran'ın kendisini bu şekilde tehdit ettiğini ifadesinde dile getirmiştir. Ohannes, Mihran ile aralarındaki diyalogu şu şekilde aktarmaktadır. *"Bu mihran Gümüşhane'den avdet ederek Bayburd kasabasına gelmiş, ben geldiğini göremedim. On gün mûrur eyledikten sonra Mihran, Lusunk karyeli yukarıda da su'âl eylediğiniz Takfur ile birlikte Varzahan'a geldik, Mihran'ın üstünde bir rovelver var idi. Tekrar bana dedi ki, gel fedâî yazıl yazılmazsan ve kimseye söylersen seni ururuz dediler. Ben de korkumdan daha bir şey diyemedim. Aldılar beni Aruzka karyesine götürdüler,..."*²²

Kasba isimli bir başka Ermeni fedaisi de, *"Beni fedâî yazdıkları vakit dediler ki bu iş İstanbul'da Mesrup Efendi Erzincan'da Civan Efendi, Erzurum'da Hacı Mihyan Efendi. Trabzon'da Münzi Ağa, Gümüşhane'de Hacı Arakil bülürler ya yazılacaksın ya 20 lira vereceksin ve yahut ururuz dediler bende yazıldım."*²³ Biçiminde ifade vermiştir.

Tehdit olayı sadece fedai yazarken değil, aynı zamanda cemiyete para toplanırken de uygulanmıştır. Nitekim zanlılardan Mukdis Kiyork;...

19 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Kunduracı Kısa Kirkor'un ifadesi, s.50.

20 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Simon'un tekrar alınan ifadesi, s.15.

21 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Arakiloğlu Manuk'un ifadesi, s.26.

22 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Bağdasar Ohannes'i'n ifadesi, s.48.

23 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Kasba'nın ifadesi, s.79.

*Sarrafyân Arakil karyemize gelerek 10 lira benden gelip istedi. Ben de niçin istediklerini su'âl ettim. Millet için 10 lira herhalde vereceksiniz. Şayet vermez iseniz seni vururlar. Zira Erzurum'da dövüldüler, Karahisar'da da vurdular dedi. Ben de bir imza verirseniz 10 lira veririm...*²⁴ şeklindeki ifadesiyle meseleyi izah etmiştir.

Ermeni ayaklanmasını tertip eden komite, bu şekilde teşkilatlanmasının akabinde, bölgede eylemlere geçmişlerdir. Fedailerin eylemlerinin en önemli amaçlarından biri, kendi ifadelerinde söyledikleri şekliyle, dünya kamuoyuna her tarafta Ermenilerin faaliyete geçmiş olduğu izlenimini vermektir. Onlar için önemli olan, sadece vukuat çıkarmaktı. *Azdan az ve çoktan çok telefât olur ve neticede önemli olan Ermenilerin amaç ve arzularının ortaya çıkması ve hükümet daireleri tarafından Ermeni memurlarının faaliyete geçtiklerinin görülmesi* cemiyetin temel felsefesi idi²⁵. Cemiyet ileri gelenleri, ülkenin dört bir yanında Ermeni isyanının başlamasının görülmesiyle asıl hedeflerine ulaşılmış olunacağı fikrindeydiler. Nitekim fedailerden Lüsunk köylü Takfur mahkeme reisinin sorduğu:

-Siz böyle fedâi yazıldığımızdan ve yolları kesip rast getirdiğiniz adamları soymaktan ve böyle müsellâhan dolaşip ortalıkta icrâ-yı vukû'ata tasaddi eylemekten asıl maksadınız nedir?

Sorusuna verdiği:

-Efendim ben o kadarca bilirim ki memleketleri Ermeni beyliği yapmak için böyle bizleri fedâi yazıyor ve ortalıklarda dolaştırıyor idiler ki sonra cümlemizi birleştirip Ermenistan'ı teşkili ettirecek idiler.

Şeklindeki cevabı bunu doğrulamaktadır²⁶.

2. CEMİYETLERİN YURTDIŞI BAĞLANTILARI

Sanıkların ifadeleri, örgütlenme sürecinde yurt dışı bağlantıları olduğunu da açık bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Yurt dışı bağlantıları arasında İngiltere ve Amerika öne çıkmaktadır. Sanıklardan *Simon*

24 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Mukdis Kiyork'un ifadesi, s.38.

25 Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi II*, Ankara 1998, s.168.

26 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Lüsunklu Takfur'un ifadesi, s.77.

adlı fedai ile mahkeme reisi arasındaki diyalog bu bağlantılar hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Reis :Arvet'i onbaşı ve sizleri nefer kaydedenler kim idi?

Simon :Efendim dünyada bize bu işi yapanı hiç dirler mi andan haberim yokdur. Fakat Arvet oldukça okuyup-yazmak bilür idi. Amerika başta İngiltere ile muhâbere eder havadis alur idi...

Reis :Kayd suretlerinizi nereye göndermiş idi?

Simon :Arvet bizi nefer kayteddikten sonra tâbi kayıtlarımızı bazısı Amerika'da olan büyük her kim ise ana gönderirdi. Çünkü orada kayıtlarımız bulunur ne kadar nüfus vardır ve nerelerdedir onları bilmiş olsun²⁷.

Simon'un ifadesi, cemiyet önderlerinin Amerika'da yaşayan Ermeni büyükleri ile iletişim halinde olduklarını açıkça ortaya koymaktadır.

İfadenin devamında reisleri onbaşı Arvet'i kastederek; *...orada divarcılık eylerken her nasılsa taraf-ı nazarını bulmuş Amerika'dan her vakit kendisine gazete hafiyen getirttirir okur idi. Bizde yanında bulunur gazeteyi dinler idik...* diyerek Amerika'daki Ermeni ileri gelenlerinin, tek nüshalık gazete kupürlerini bir mektup zarfı içinde sürekli İstanbul'a gönderdikleri ve fedailerin bu şekilde dünyadaki bir takım gelişmeleri takip ettiklerini ileri sürmüştür.

Bundan başka onbaşı Arvet'e Amerika'dan cemiyet adına özel bir kâğıt geldiği ve eylem için yola çıktıklarında bu kâğıdı göstererek, yol boyunca Ermeni büyüklerinin masraflarını karşılamalarının istendiği de ayrıca vurgulanmaktadır²⁸.

Cemiyetin eylemlerde kullanacakları silahların temininde de yine yurt dışı bağlantılar olduğu görülmektedir. Fedailerden Kısa Kırkor,

27 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Simon'un ifadesi, s.4.

28 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Simon'un ifadesi, s.4.

mahkeme reisinin bir sorusu üzerine silahların İngiltere'den satın alındığını ileri sürmekte ve bunu kendisine reislerden Mihran'ın söylediğini dile getirmektedir²⁹.

Ermeni olaylarının her tarafa yayıldığı 1895 yılında, benzer gelişmeler Samsun'da da ortaya çıkmıştır. Yörede yaşayan, ekonomik durumu iyi olmayan bazı Ermeni ailelerine, İngiltere'nin İstanbul elçisi tarafından parasal yardım yapıldığı Osmanlı hükümeti tarafından tespit edilmiştir. Osmanlı askerî ve idarî erkânı yaptığı incelemede, olayın bir hayırseverlik duygusu taşımadığı ve yardım adıyla gönderilen paraların Ermeni olaylarını çıkaranlara verilmekte olduğu ve bunun da isyan faaliyetlerini daha da artırdığını tespit etmiştir³⁰.

Teşkilatlanmayı tamamlayan cemiyet üyeleri, yukarıda değinildiği gibi eylemler tertiplemişlerdir. Bu eylemleri yaparken de başta isimlerini Türk isimleri ile değiştirmek olmak üzere yine bazı stratejiler takip etmişlerdir.

Tutanaklardan anlaşıldığına göre, Ermeni isyancılar, düzenledikleri köy baskınlarında, dikkat çekmemek ve olayların sorumluluğunu başkalarına atmak için reislerinin önerileri doğrultusunda, kendi isimlerini Türk isimlerine tebdil etmişlerdir. Köy ve celep baskınları sırasında fedailer birbirlerine bu yeni aldıkları Türk isimleri ile hitap ederek, baskınların Ermeniler tarafından yapılmadığı izlenimini vermek istemişlerdir.

29 Reis: *Bu Ermeni fesadı için mübayaa edilen silâhları nereden mübayaa ettiler?*

Kunduracı Kısa Kirkor: *İngiltere'den geldi.*

Reis: *Ne biliyorsun bu silâhların İngiltere'den geldiğini.*

Kunduracı Kısa Kirkor: *Mihran söyledi İngiltere'den geldiğini.*

Reis: *Bunları mübayaa eden kimler imiş parasını veren kimlerdir?*

Kunduracı Kısa Kirkor: *Milletten para toplayıp Ermeni fesat cemiyeti için eslihâ mübayaa eden, Haçator Efendi ve Arakil ve oğulları Agop Karakin Aştut ve Murahhas Efendi ve Haçator'un karındaşı Ohannes Nivli Hacı Abek.*

Bkz. BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Kunduracı Kısa Kirkor'un ifadesi, s.51.

30 17 Teşrinievvel 1311 / 29 Ekim 1895 tarihli bir şifrede; *Samsun Ermeni fukarasına iane namıyla İngiltere'de misyonerler tarafından İngiltere'nin Dersaadet sefareti marifetiyle birçok para gönderilmekte olup ol havalide hudusa gelmekte olan vukuat hep işte bu para yüzünden vuku bulmakta...* diye serzenişte bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *Y.PRK.BŞK.*, Belge No:44/10.

Tutanaklara göre, onbaşı Mihran tarafından önerilen değişiklik doğrultusunda, fedailerin isimleri ve bu isimlerin yerine kullandıkları Türk isimlerinden bazıları şu şekilde tespit edilmiştir³¹:

Fedainin Kendi İsmi	Yerine Kullandıkları Müslüman İsimleri
Mihran	Yakup
Lüsunklu Kiyoroğlu Ağop	Ahmet
Lüsunklu Kaspası	Arif Ağa
Takfur	Gençağa
Kunduracı Kırkor	Hafız Ağa
Varzahanlı Bağdasar	Miktat
Delikızınoğlu Manuk	Mahmut
Parsanoğlu Sihak	Said
Bedros	Ahmet
Terzi Kiyork	Aziz
Şehirli Kalaycı Agop	Şerif
Everekli Pitos	Hüseyin
Moğadis Kasbaroğlu Pitos	Ali

Fedailer, sadece isim değişikliği ile kalmamışlar, aynı zamanda yine hedef saptırmak için kılık-kıyafet değişikliğine de gitmişlerdir.

Bir kısım fedailerin ifade tutanaklarında açıkça itiraf ettikleri bir diğer strateji de, eylemler sırasında *Laz kıyafeti* ve *hoca kıyafeti* olarak nitelendirdikleri, Karadeniz yöresine ait giysiler ve imam elbiseleri giyerek faaliyette bulunmalarındır. Nitekim Lüsunk köylü Kasba, bunu ifadesinde şöyle dile getirmiştir:

...Kasabadan gelenler martini ve fişenli oldukları halde Laz elbiseli ve yanlarında kabalak geldiler ve bize de beş kat Laz elbisesi getirdiler. Cümlemiz on iki kat Laz elbisesini giydik. Mihran geldikten sonra manastırın arkasında rai olunmakta olan celeb davarından gece bir tane davar getirdik. Manastırda pişirdik yedik. Ondan sonra on ikimiz birleştik, Hacıoğlu deresine gittik. Mağaranın önünde Çıtanoslu Sadullah'tan bir miktar yağ ve beş kuruş da parasını aldık...

31 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Lüsunklu Kaspası'nın ifadesi, s.69.

Kasba, ifadesinin devamında: *Laz elbisesini veren Mutafoğlu Nişan Efendi bir büyüğümüz ve başka büyüklerimizdir*³² diyerek, elbiseleri Ermeni büyükleri dedikleri cemiyet reislerinin verdiğini itiraf etmektedir.

Lüsunklu Kasba'nın ifadesine bakılırsa, Bayburt olaylarını ateşleyen Hadrek köyü yakınlarındaki postaya saldırı anında da Ermeni fedailer yine aynı türden elbise giymişlerdir.

Reis :Siz dolaşıyordunuz Hadrek çayırında gece postaya ta'arruz olunmuş idi bu cihetten ne ma'lûmâtınız vardır?

Lüsunklu Kasba :Kasabalı Varteris oğlu Mihran yalnızca Gümüşhane'ye Hacı Arakil'in yanına gitmiş idi. Niçin gittiğini söylemedi? Gümüşhane'den geldikten sonra söyledi ki bizim Ermeni karyelerinden Trabzon'a tâbi' Yomra nahi yesinin Şan karyesi Ermenilerinin Laz fiya kasında on iki martini tüfenkle Hadrek'te postanın önüne çıkarak cümlesi birden bir kere ateş etmişler o sırada bir tanesi ya elinden veya ayağından veya kolundan vurulmuş atide arkadaşları almış beraberce firaren savuşmuşlar. Fedâîlere de posta ile olan atmış olduğunu söyledi işittim³³.

Kıyafet değiştirerek yapılan eylemleri bir başka fedai olan *Lüsunklu Takfur* da ifadesinde dile getirmiştir. Takfur; *...beş kat fedâ'ye mahsus Laz elbisesi giyindik Laz fiyakasına girdik ve fişenklerimizi de ellerimize iblağ eyledik, oradan Lüsunk'un Landras deresine gittik. Orada ve civarında bir mâha karib orada kaldık...*³⁴ diyerek duruma işaret etmiştir.

Bir taraftan Laz giysileri giyininip, diğer taraftan isimlerini de *Ahmet, Mehmet* gibi Türk isimlerine dönüştürdüklerinde, yaptıkları eylemler halk arasında *Laz eşkıyalar tarafından yapılıyor* şeklinde bilinmeye başlanmıştır. Bayburt şehir merkezinde vukuatın çıkmasının akabinde yine aynı türden kıyafetli olan bir kısım Ermeni fedaisi yakın köyleri

32 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Lüsunklu Kaspa'nın ifadesi, s.69.

33 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Lüsunklu Kaspa'nın ifadesi, s.71.

34 BOA, *İrade-Askerî*, Belge No:29 / 1314 S 28. Lüsunklu Kaspa'nın ifadesi, s.76.

dolaşarak, kendileri *güya Türk ve Müslüman imiş gibi*, halka *Ermeniler Bayburt'ta Türkleri öldürüyor* diye şayiada bulunmuşlardır. Yani açıkça Türkleri tahrik etmişlerdir. Bundaki amaçları da, Ermenilerin her yerde eylemlerde bulduklarının tüm dünyaya duyurulmasıydı. Yani dünya kamuoyu Ermenilerin harekete geçtiğini görürse, o zaman bu mesele üzerine yoğunlaşacak ve Osmanlı Devleti'ni bu cihetten sıkıştıracaktı. Nitekim de öyle oldu ve Anadolu'nun her köşesinde çıkan isyanlar üzerine, batılı büyük devletler gözlerini bu meseleye çevirdiler ve Osmanlı hükümetini pek çok açıdan zor duruma soktular³⁵.

1895 yılında Ermeni isyancıların, kılık kıyafet değiştirerek gerçekleştirdikleri eylemler, 1987 yılında bölücü örgüt PKK'nın *Şırnak'a bağlı Uludere ilçesi Taşdelen köyünde* düzenlediği silahlı saldırıya benzemesi açısından da kayda değerdir. Terör elebaşının yargı sürecinde de gündeme gelen bu baskında, bir grup PKK'lı terörist, eylemi Türk askerî kıyafeti giyerek gerçekleştirmiştir³⁶.

Bu durum, Türkiye üzerinde oynanan oyunların tahlili açısından da kayda değerdir. Aradan yüz yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen, eylemlerdeki bu benzerlik, onların tertipleycilerinin ve perde arkasında destekleyicilerinin aynı gruplar olduğunu gösterir.

35 Hüseyin Nazım Paşa, Bayburt olaylarının başlangıcını ve halkta meydana getirdiği infiali...*Hadrak nâm karye civarındaki köprü altına Laz kıyâfetine girerek saklanıp postayı vurmak üzere bir hayli el silâh isti'mâliyle bu sırada süvârî on dokuzuncu Alay hayvânâtından birisini vurmalarına mebnî ahâli-î-i İslâmiyeye hafv ve haşyet müstevli olmuş ve herkes âkıbet-kâra müterakkıb ve nigerân olarak muhâfaza-i irz u cân tasavvurâtına dalıp kalmış iken...* cümleleri ile dile getirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları...*, s.168.

36 22.02.1987 günü saat 18.30 sıralarında Türk askerî kıyafeti giymiş bir grup silahlı PKK elemanının Şırnak ili, Uludere ilçesi, Taşdelen köyüne gelmişler, asker kıyafetli olmalarına rağmen köylülerin kendilerinden şüphelenmeleri üzerine aralarında çatışma çıkmış ve militanlar gecenin karanlığından da istifade ederek köyden kaçmışlardır. Ancak köyden ayrılmadan önce kadın ve çocukların bulunduğu 4 evi tarayarak 13 kişiyi katletmişlerdir. <http://www.belgenet.com/dava/gereke03.html>. (22 Kasım 2007).

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

İrade-Askerî :29/1314 S 28

Y.PRK.BŞK. :44/10

TETKİK ESERLER

ÇAKILLIKOYAK, Hüseyin, *Diaspora'da Ermeni Kimliği Paris ve Halep Örneği*, İstanbul 2005.

ENGİN, Vahdettin, *II. Abdülhamit ve Dış Politika*, İstanbul 2005.

GÜRÜN, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1985.

HALAÇOĞLU, Ahmet, *1895 Trabzon Olayları*, İstanbul 2005.

HOCAOĞLU, Mehmet, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul 1976.

HÜSEYİN NAZİM PAŞA, *Ermeni Olayları Tarihi II*, Ankara 1998.

KARACA, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmed Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993.

KARACAKAYA, Recep, *A Cronology of The Armenian Problem With A Bibliography (1878-1923)*, Ankara 2002.

KILIÇ, Davut, "Dini İlişkiler Bakımından İstanbul Ermeni Patrikhanesi", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C.I, Kayseri 2007.

ÖZGER, Yunus, *1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları*, İstanbul 2007.

SARAL, Ahmet Hulki, *Ermeni Meselesi*, Ankara 1972.

ŞİMŞİR, Bilal, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, İstanbul 2005.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1974.

<http://www.belgenet.com/dava/gerekce03.html>. 22 Kasım 2007.

EKLER:

Belge: 1- Ermeni Millet Birliği Beyannamesi

و طاعتك سوره قرائتو سنت سوكياو سيجيم دوزيم و طاعتك ايجيم
سائر برادرلرين دوكد بكن قناه ايجيم سز لردنه بسدر لار
مطلبه ايدرم ايميدن وار كه بواله كبدك و سائر قريش
اورنك اولوعه ايجيم و بده و ملتلكا كزك بو صحنه اراحت
ايجيم سزده مطلوب اولنا نه نايه صباغ ادا اتيك و بونيه
مقابلة ادر جفكوز بر علم جده لوكده الهده عناية لر
نصلي كرونه بر قاجاكور مقدم سز لرو اعلا اولوشده سز
سزده افشا ايدرم كه عموم ايرن لاره رك كند و بو صحنه ادا
اينسونه
ارمن ملت
بر لگ

(BOA, İrade-Askerî, Belge No:29/1314 S 28)